

Néhány szó a pásztorkodás földrajzáról.

Vannak, akik úgy tekintik a nomád pásztorkodást, mint egy közbülső kultúrfokozatot a primitív foglalkozások (gyűjtögetés, vadászat, halászat) és a magasabb kultúra alpjául szolgáló földművelés között; mások viszont a természeti adottságok következményeként fogják fel azt. Mind a két álláspontot komoly érvekkel lehet alátámasztani, de magában véve egyik sem állja meg a helyét.

Kétségtelen, hogy a nomádok műveltség dolgában felette állanak a természeti népeknek és kevésbé műveltek, mint a helyhez kötött életet élő földművelő népek, de azért az egyes foglalkozásmódok között nem lehet éles határt vonni. Ugyanis a legtöbb természeti nép ért valamit a földműveléshez és állattenyésztéssel is foglalkozik; némely nomád nép földet is művel, ha hosszabb ideig tartózkodik egy helyen; viszont a földművelő népek — mint azt nem egy történeti példa bizonyítja — pásztorkodással kénytelenek felszerélni földművelő foglalkozásukat, ha arra a viszonyok kedvezőbbek lesznek (pl. a spanyolok a XVI. században, a Magyar Alföld lakói a török hódoltság korában stb.).

A nomád pásztorkodás leginkább a szárazfűvű pusztaságokra, bozotos vidékekre és a magas hegységekre jellemző, de a földművelés nagyobbmértvű térfoglalása előtt pásztorkodással foglalkoztak ott is, ahol ma csupa megművelt mezőségek vannak. Az ókorban és a középkor elején a nagy szarmata-germán síkságon csupa olyan nép lakott, melynek a halászat, vadászat és pásztorkodás volt a főfoglalkozása. Argentína mezőségein a betelepülés első időszakában juh- és marhanyájak legeltek ott is, hol ma szántóföldek vannak.

A nomádizmus a XV. században felfedezett Amerikában ismeretlen foglalkozás volt, holott tudvalevőleg az őserdők primitív indiánjai mellett magas kultúrájú földművelő népeket is találtak itt, mint azt az aztékek és inkák példája igazolja. Pedig az észak-amerikai prérók és a délamerikai pampák a nomád pásztorkodásra éppen olyan alkalmasak, mint Közép- és Belső-Ázsia füves pusztaságai. Ennek magyarázatát abban is kereshetjük, hogy Amerikában ismeretlenek voltak az óvilág ama háziállatai, melyek a nomádizmus szempontjából számításba jönnek, mint a juh, kecske, szarvasmarha, ló. Igaz, hogy Dél-Amerikának van néhány autochton háziállata (vikuna, láma, alpakka), de ezeknek a tenyésztése sehol sem járt igazi nomád életmóddal együtt.

Amint láthatjuk tehát: a nomádság kifejlődését és földrajzi elterjedését nem lehet egyetlen okra visszavezetni. Tagadhatatlan, hogy nagy szerepe van itt a természeti adottságoknak, de tekintetbe kell venni mindég azt a művelődési fokot is, melyet az egyes népek a történeti idők folyamán elértek, továbbá a népsűrűséget, a tenyésztendő állatok mineműségét, sőt a történelmi, gazdasági stb. szempontokat sem szabad egészen figyelmen kívül hagyni.

Az bizonyos, hogy a nomádság a kultúra térfoglalásával egyre szűkebb térre szorul; a lakosság elszaporodásával az egykori legelőket — ahol csak lehet — szántóföldekké alakítják át s az állattenyésztés mindinkább összekapcsolódik a földműveléssel. Európa sűrű népességű országaiban a pásztorkodás ismeretlen lesz és csak a hegyes, terméketlenebb vidékeken marad fenn, de itt is mindinkább módosult alakban, a múlt idők emlékeként. Az idegen világrészek ritkább népességű országaiban: Ausztrália bozotos pusztáin, Argentína pampáin, Délafrika szárazfűvű pusztaságain, Szibéria nagy legelővidékein módosult formában tovább él, de a földművelés térfoglalásával itt is hovatovább csökken. Eredeti mivoltában tulajdonképpen csak Elő- és Közép-Ázsia sztyepvidékein maradt fenn.

A pásztorkodásnak általában háromféle típusát szokták megkülönböztetni: 1. a tulajdonképeni nomádságot, 2. a költözködő vagy vándorpásztorkodást és 3. a kombinált pásztorkodás (félnomádság) sokféle változatát.

A *tiszta nomádság* az óvilág gyérfűvű pusztaságain (sztyep) élő népeknek ősi foglalkozása, mely csaknem változatlanul maradt fenn a mai napig. Olyan nagyterjedésű pusztaságokra jellemző, melyek földművelésre a kevés csapadék miatt alkalmatlanok, tehát az itt lakók — geográfiai értelemben véve — szinte rá vannak kényszerítve erre az életmódra. Ilyen pusztaságok vannak az Aral- és Kaspi-tó környékén, valamint Elő- és Közép-Ázsia magas hegyek közé zárt fennsíkjain. A nomádok fő háziállata a juh, mely tudvalevőleg száraz legelőkkel is beéri. Több ezer főnyi juhnyájakkal egy esztendő alatt igen nagy területeket kóborolnak be. Egy helyen való tartózkodásuk időtartama a legelő nagyságától, minéműségétől és barmaik számától függ. A régi legelőkre csak akkor térnek vissza, ha azokon a fű újra kinőtt. Fontos, hogy a legelőkön vagy azok szomszédságában a barmok itatására elegendő víz álljon rendelkezésükre. A nomád életmód az illető nép valamennyi tagjára kiterjed vagyis a vándorlásban kivétel nélkül résztvesznek, de van köztük bizonyos fokú munkamegosztás is. Ennek természetes következménye, hogy az ilyen népek szervezett államot nem alkotnak és csak hordákban vagy törzsekben egyesülnek. Vándorlásaik közben békés vagy harcias érintkezésbe lépnek a környező vidékek lakosságával; az előbbi az árukeresésben, az utóbbi pedig a földművelő vidékek elpusztításában vagy legalább a kirablásban nyilvánul meg s nem egy történelmi jelentőségű eseményt idézett fel (népvándorlások, mongol invázió). A nomádságnak kedvezett a környező területek gyéren lakottsága vagy sűrű népességű, de katonailag gyenge országok szomszédsága. Ilyen körülmények között a nomádság komoly hatalmi tényezővé tudott válni. A mongolok a középkorban nemcsak a szomszédos, népes és művelt Kínára, a magas hegyektől elzárt Indiára, hanem egész Kelet-Európára kiterjesztették uralmukat. A mai szervezett és modern katonai felkészültségű országok mellett a nomádság csak megtűrt foglalkozás. A turkesztáni puszták nomádjai békés pásztorok, kiktől a közeli oázisvidékek lakói nyugodtan élhetnek. A Sza-

hara még nemrég félelmetes rabló nomádjait (tuareg, tibbu) újabban szintén féken tartják a francia fegyverek.

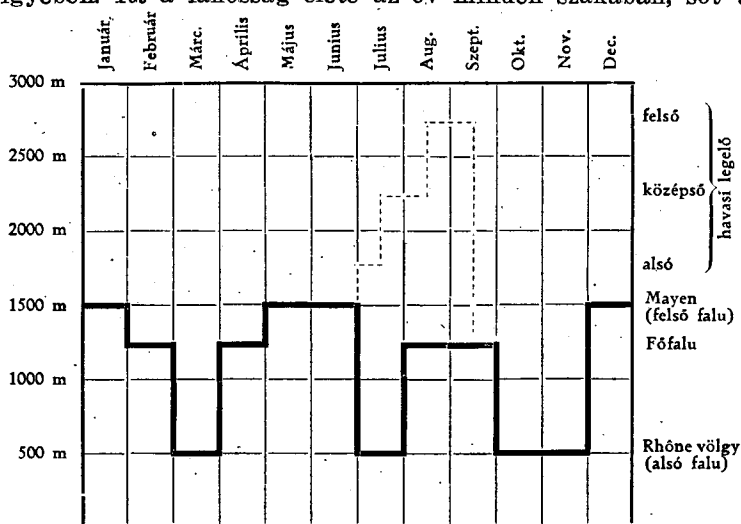
A nyájakkal való ide-oda vándorlás vagy *költözködő pásztorkodás* (transhumance) a nomádságnak módosult vagy mondhatni csökevényes formája. Ez abban áll, hogy többszáz, sőt többezer főnyi nyáj (juh) néhány pásztor vezetése mellett útra kél s az év melegebb időszakában vagy ott, ahol a klimatikus viszonyok megengedik, esetleg egész éven át, nagy területeket kóborol be, míg ismét visszatér kiinduló helyére. A pásztorkodásnak ez a módja nem köt le nagyobb embercsoportot, nem von maga után külön társadalmi szervezettséget, ezért művelt népek között is fenn tudott maradni, bár gyakorisága és jelentősége egyre kisebb lesz. A legérdekesebb példája az ilyen fajta pásztorkodásnak a Balkán-félszigeten lakó kucóoláhok vándorlása, kik juhnyájakkal a Rhodope hegyeitől a Pinduszig vándorolnak. A nyarat fenn a planinákön töltik, honnan az ős beálltával a télen is enyhe éghajlatú tráciai és macedóniai partvidékre költöznek le. Ilyen féle nyájvándorlásokkal találkozunk Afrikában az Atlasz-hegység magas fennsíkjai és a Tell vidék, illetve a sivatagszéli oázisok között. A Francia Középhegységbe tavasszal a homokos és gyérfüvű gascognei lapályról 60.000 főnyi juhnyájakat hajtanak fel. Ugyancsak hasonló vándorlások folynak Provence és a Francia Alpok, a Rhône terméketlen delta vidéke és a Piréneusok között.

A költözködő pásztorkodásnak igazi hazája a Pirénei félsziget. Itt a pásztorkodás fénykora Katolikus Ferdinánd és Izabella uralkodása idején volt, mikor a pásztorok sok kiváltságot is élveztek (legelőhasználat, vízhasználat, erdőhasználat, adómentesség). A vándorpásztorkodásnak azonban itt is lealkonyult. A földművelők és a pásztorok között a nyájátvonulások alkalmával sűrűn előadódó tulajdonjog sértések miatt gyakran összeütközésre került a sor. Érthető, hogy a földművelés és a polgáriasodás terjedése ennek az életmódnak nem igen kedvezett s a nyájátvonulásokkal együtt járó kellemetlenségekre vezethető vissza, hogy újabban Spanyol- és Franciaország egyes vidékein vonaton szállítják a vándorló nyájakat rendeltetési helyük közelébe.

A pásztorkodás legelterjedtebb és legváltozatosabb típusa a *kombinált pásztorkodás* vagy félnomádság, melynél a pásztorkodás földműveléssel, vadászattal, halászattal vagy kereskedelemmel társul. Erre sok érdekes példát hozhatnánk fel, de itt csak a legjellegzetesebbekre szorítkozunk. Algir hegyi pásztorai az év egy részében az Atlasz magas fennsíkjain sátrakban laknak, a melegebb időszakban a síkságra vándorolnak, hol földet művelnek és rendes házakban laknak. Brunhes említi, hogy a M'zab és Souf oázisokban a nomádoknak is vannak kertjeik, melyekben datolyát, rizst, kölest termelnek. Az aratás idején sátraikkal, nyájakkal a kertek közelében telepednek le, az év többi részében pedig az oázisokat környező pusztákon kóborolnak; az ültetvények gondozására mindössze néhány embert hagynak hátra. A Szahara egyes nomádtörzsei kereskedelemmel is foglalkoznak s vándorlásuk folyamán árúcserét eszközölnek az Atlasz vidék

országai, Szudán és a szaharai oázisok között. Korszika pásztorai tavasszal a tengerpartmenti legelőkről nyájaikkal együtt a földművelés zónáján keresztül a hegyek közt fekvő falvaikba költöznek fel. Így egy részük letelepedik és kézimunkával foglalkozik, más részük a hegyek közt vándorol s az ősze beálltával az egész csapat ismét a tengerpartra költözködik le, hol legelő és széna áll nyájaik rendelkezésére a téli időszak folyamán. A szibériai osztyákok nyájaikat néhány pásztor vezetése alatt az Ural-hegyei közé küldik, ők pedig ezalatt halászni mennek.

A kombinált pásztorkodás legérdekesebb módjaival az Alpok egyes félreeső völgyeiben találkozunk. Ennek érdekes példáját írja le Brunhes és Ph. Ambos az Anniviers völgyben, a Rhône egyik mellékvölgyében. Itt a lakosság élete az év minden szakában, sőt úgy-

Pásztorkodás az Anniviers völgyben (Brunhes után).

szólván minden hónapban más és más magassági szintben játszódik le. A Rhône völgytől kezdve fel egészen a hóhatárig mindenütt találni csoportos vagy elszórt faházakat, melyeket az év különböző szakában mind ugyanannak a községnek a népe lakja. A tulajdonképeni falvak 1200–1300 tszf. magasságban, 700–800 méternyire vannak a Rhône-völgy felett. Ezek felett vannak mintegy 300 méternyire az elszórt házakból álló felső falvak, amelyeket rétek és legelők vesznek körül. Ez a tavaszi és őszi legelő (mayen = májusi legelő). A barmok számára télre tartalékeleséget is itt gyűjtenek össze. Még lent a völgyben is van egy kis alsó falu. Itt tartózkodik a lakosság egy része a vetés, aratás és a szüret idején. Az említett falvak felett, a völgyoldal magasabb részeiben (2000 m. körül) szintén van néhány kisebb faházikó; ezek a havasi pásztorok nyári menedékházai, továbbá vaj- és sajtkészítő helyek is egyszersmind.

A falvak lakosságának időszakos vándorlását a mellékelt rajz

szemlélteti. Januárban a felső faluból, hol a télre összegyűjtött szénakészlet elfogy, a tulajdonképpeni faluba költöznek le, ahol még megvan a nyáron összegyűjtött széna. Márciusban a lakosság egy része a Rhône-völgybe ereszkedik le. Ekkor van itt a szőlőnyitás és a vetés ideje. Áprilisban már a főfalú környékén vetnek. Májusban felhajtják a barmokat a tavaszi legelőre. Itt maradnak velük július elejéig. Ekkor a nyáj néhány pásztor vezetése alatt fokozatosan felfelé vándorol. A nyáj útközben rendszeren három állomást tart, míg egészen a hóhatár aláig el nem ér, hová augusztus közepe táján jutnak el. Innen szeptemberben ismét lefelé vándorolnak. Ezalatt a falu lakosságának otthonmaradt része elvégzi az aratási munkálatokat. Júliusban lent a völgyben, augusztusban vagy szeptemberben pedig a falu környékén aratnak. Októberben ismét levonulnak a völgybe, ahol ilyenkor szüretelnek. A telet részint a főfaluban, részint a mayenben töltik. Majd változatos életmódjuk újra kezdődik.

Itt a nomád pásztorkodás, istállózás és a földmívelés megkeveredhet bonyolult módon keveredik össze.

Az istállózással párosult félnomádság egyik alakja a nálunk is ismeretes „szilaj pásztorkodás“, melynél a nyáj kora tavasztól késő őszig néhány pásztor felügyelete alatt a szabad ég alatt tartózkodik és a pusztában ide-oda vándorol. Valamikor ez is általánosabb volt, a földmívelés térfoglalásával azonban egyre szűkebb térre szorítkozik s már csak az ország néhány alacsonyabb fekvésű részében (Hortobágy, Bugac, Mezőség) és a Felvidék magasabb hegyei között (Máramaros, Erdély és Krassó-Szörényi hegyek stb.) mint havasi pásztorkodás maradt fenn.

Amint láthatjuk tehát, a pásztorkodás, mely valaha az óvilágban általános volt, eredeti mivoltában csak azokon a nagy kiterjedésű pusztaságokon maradt fel, melyeket az ember más célra ezidőszert nem tudott felhasználni; módosult alakot vett fel azokon a vidékeken, ahol a környező természeti viszonyok más életlehetőségeket is megengednek; megszűnt vagy istállózássá alakult át a népes földmívelő és iparúzó vidékeken. Bizonyosága ez annak, hogy az emberi foglalkozások idők folyamán ugyanazon természeti keretek között is módosulhatnak. A természet megadja a feltételeket az emberi munka számára, megszabja és korlátozza annak lehetőségeit, de ezeken a lehetőségeken belül az sokféle módon nyilvánulhat meg.

Hézszer Aurél.

A pásztorkodással foglalkozó irodalom:

Ph. Arbos: La vie pastorale dans les Alpes françaises. Paris, 1922. *Aug. Bernard és Lacroix*: L'évolution du nomadisme en Algérie. Ann. de Géogr. XV. 1906. — *R. Blanchard*: Les genres de vie en Corse et leur évolution. Rec. des Travaux de l'Inst. de Géogr. Alpine. Grenoble. — *Rabot*: La vie pastorale dans la Savoie Septentrionale. La Géographie, 1913. — *Setvo Dediger*: La transhumance dans les pays dinariques. Ann. de Géogr. XXV. 1916. — *Fribourg*: La transhumance en Espagne. Ann. de Géogr. XIX. 1910. — *De Martonne*: La vie pastorale et la transhumance dans les Karpathes Méridionales. Lipcse, 1904. — *Brunhes és P. Girardin*: Les groupes d'habitation du val d'Anniviers comme types d'établissements humains. Ann. de Géogr. XV. 1906. — *Ph. Arbos*: The Geography of the pastoral life. Geogr. Review of Am. Geogr. Soc. 1923 okt. — *Cholnoky*: A pásztorkodásról. Zsebatlasz és Magyar Földrajzi Évkönyv. 1924.